

УДК 378.14:355.23:305

DOI: 10.31652/2786-9083-2026-7(1)-138-144

Ігнатова Олена,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри англійської мови
та методики її навчання
Вінницького державного педагогічного
університету імені М. Коцюбинського
e-mail: oihnatova@vspu.edu.ua
Scopus-Author ID 57280180800
ORCID: 0000-0003-1523-0266

ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА В ПРОФЕСІЙНІЙ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРИКОРДОННОГО ОФІЦЕРА: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ

Анотація. У статті здійснено критичний аналіз теоретичних підходів до формування гендерної культури як складової професійної компетентності офіцерів прикордонної служби. Розглянуто провідні концепції гендерної освіти у військових закладах вищої освіти, виявлено суперечності між нормативно-правовим забезпеченням та реальною практикою навчально-виховного процесу. Встановлено, що більшість існуючих підходів характеризується фрагментарністю, недостатньою операціоналізованістю поняття гендерної культури стосовно специфіки прикордонної служби та відсутністю чітких критеріїв її сформованості. Особливість діяльності офіцера ДПСУ полягає у поєднанні функцій командира, педагога і правоохоронця, що зумовлює необхідність синтетичного визначення гендерної культури. На підставі аналізу наукових праць і нормативних документів обґрунтовано доцільність інтегративного підходу, який поєднує аксіологічний, компетентнісний і діяльнісний виміри гендерної культури офіцера. Запропоновано напрями вдосконалення змісту та методики гендерної підготовки у системі професійної освіти майбутніх офіцерів-прикордонників. дослідження гендерної культури офіцера-прикордонника має виходити за межі суто декларативного опису й спиратися на чітку операціоналізацію показників, поєднання кількох методів збору даних та аналіз освітнього контексту. Найбільш продуктивним є інтегративний підхід, у якому поєднуються ціннісна орієнтація, компетентнісна спрямованість і діяльнісна перевірка готовності до професійної взаємодії. Саме така модель дозволяє перетворити гендерну культуру на реальний компонент професійної компетентності, а не лише на декларацію нормативного рівня. Практична реалізація запропонованого підходу потребує оновлення змісту професійної підготовки, включення гендерної тематики до дисциплін фахового циклу, використання інтерактивних методів навчання, кейс-аналізу, рольових ігор, тренінгів та рефлексивних завдань. Така організація освітнього процесу сприятиме подоланню формалізму в гендерному навчанні та створить умови для стійкого формування відповідних компетентностей у курсантів і слухачів.

Ключові слова: гендерна культура, професійна компетентність, офіцер-прикордонник, гендерна освіта, військова педагогіка, інтегративний підхід, прикордонна служба.

Olena Ihnatova, Dr.Sc. (Pedagogy), Professor
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University,
ORCID ID: 0000-0003-1523-0266

GENDER CULTURE IN THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF BORDER GUARD OFFICERS: A CRITICAL ANALYSIS OF APPROACHES

Abstract. *The article presents a critical analysis of theoretical approaches to the formation of gender culture as a component of the professional competence of border guard officers. The leading concepts of gender education in military higher education institutions are examined, and contradictions between regulatory and legal frameworks and the actual practices of the educational process are identified. It is established that most existing approaches are characterized by fragmentation, insufficient operationalization of the concept of gender culture in relation to the specific context of border guard service, and the absence of clear criteria for its formation. The professional activity of a State Border Guard Service officer is characterized by a combination of the roles of commander, educator, and law enforcement officer, which necessitates a synthetic definition of gender culture. Based on the analysis of scholarly literature and regulatory documents, the expediency of an integrative approach is substantiated, combining axiological, competence-based, and activity-oriented dimensions of an officer's gender culture. The study proposes directions for improving the content and methodology of gender training within the system of professional education for future border guard officers. The study argues that research on the gender culture of border guard officers should move beyond purely declarative descriptions and be grounded in a clear operationalization of indicators, the combination of multiple data collection methods, and a contextual analysis of the educational environment. The integrative approach proves to be the most productive, as it combines value orientation, competence-based focus, and activity-based verification of readiness for professional interaction. Such a model enables gender culture to become a genuine component of professional competence rather than merely a normative declaration. The practical implementation of the proposed approach requires updating the content of professional training, integrating gender-related topics into discipline-specific curricula, and applying interactive teaching methods, including case analysis, role-playing, training sessions, and reflective tasks. This organization of the educational process will help overcome formalism in gender education and create conditions for the sustainable development of relevant competencies among cadets and trainees.*

Keywords: *gender culture, professional competence, border guard officer, gender education, military pedagogy, integrative approach, border service.*

Актуальність проблеми. Сучасні трансформації у сфері безпеки та оборони України зумовлюють необхідність переосмислення ціннісних засад підготовки офіцерських кадрів. Євроінтеграційний курс держави, імплементація міжнародних стандартів НАТО щодо гендерної рівності у збройних силах та досвід участі жінок-військовослужбовців у бойових діях актуалізували проблему формування гендерної культури як невід'ємного компонента професіоналізму офіцера.

Державна прикордонна служба України (ДПСУ) є одним із силових відомств, де гендерне питання набуває особливої гостроти: частка жінок серед особового складу зростає, що потребує відповідної корекції системи підготовки командних кадрів. Водночас, за даними відкритих освітньо-професійних програм закладів системи ДПСУ, гендерна тематика представлена фрагментарно і не має системного характеру.

Попри наявність значного масиву наукових праць із гендерної педагогіки, у вітчизняній військово-педагогічній науці бракує комплексних досліджень, присвячених критичному осмисленню теоретичних підходів до формування гендерної культури офіцерів прикордонної служби, що визначає актуальність пропонованої статті та її наукову значущість.

Мета статті. Метою статті є здійснити критичний аналіз основних теоретичних підходів до формування гендерної культури у системі професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників та обґрунтувати перспективні напрями удосконалення відповідного педагогічного процесу.

Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: 1) уточнити сутність і структуру поняття «гендерна культура офіцера-прикордонника»; 2) систематизувати підходи до формування гендерної культури у вітчизняній і зарубіжній педагогічній науці; 3) виявити суперечності та обмеження наявних підходів; 4) запропонувати інтегративну модель, яка враховує специфіку прикордонної служби.

Аналіз попередніх досліджень.

У сучасному науковому дискурсі проблема гендерних відносин характеризується багаторівневим простором теоретико-методологічних пошуків. Фундаментальний внесок у розробку класичних та новітніх гендерних концепцій у світовій науці здійснили Р. Столлер, Дж. Батлер описували теорію гендерної перформативності, К. Креншоу заклала основи теорії інтерсекціональності ідентичності. Гендерну культуру, ідентичності та соціальні ролі перебували у фокусі уваги Г. Дж. Воткінс, Дж. Лорбер. М. Мід (етнокультурні чинники маскулінності та фемінінності) та Р. Коннелла (ієрархія гендерних структур та концепція гегемонної маскулінності).

Окремі прикладні виміри цієї проблематики досліджували П. Макінтош, яка проаналізувала деструктивний вплив привілеїв на освітній простір, М. та Д. Садкери (феномен гендерних упереджень у навчанні), а також Д. Таннен (особливості міжгендерної комунікації та мовленнєвої взаємодії).

У вітчизняному науковому просторі вагомим напрацюванням щодо методології формування гендерної культури та інтеграції егалітарних підходів в освітнє середовище належать Т. Дороніній, Н. Приходькіній, І. Жеребкіній, О. Луценко, М. Пірен, Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Кравець, В. Смікал, М. Воровці, О. Васильченко та С. Котовій-Олійник.

Окремий масив наукових праць присвячено специфіці імплементації гендерного мейнстрімінгу у військову сферу та систему професійної військової освіти. Зокрема, зарубіжний досвід реформування військових інституцій досліджували Б. Балон, О. Сассон-Леві, І. Фоліант, М. Ліндберг, В. Браун, К. Вотсон, В. Арнаутов та В. Лукічов. У свою чергу, вектори та механізми адаптації провідних міжнародних гендерних практик у систему військової освіти України висвітлено у працях О. Волобуєвої, А. В'яткіної, С. Ганаби та О. Гончаренко.

Для нашого дослідження методологічне значення мають також наукові пошуки І. Залітиса, І. Арбідане, Я. Павловича, В. Покуле та К. Солера, які детально проаналізували специфіку та стандарти професійної підготовки фахівців з охорони кордону в країнах Європейського Союзу. Водночас теоретичні засади та практичні алгоритми впровадження компетентнісного підходу у процес підготовки майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України ґрунтовно розроблено у працях О. Діденка та А. Балендра.

Попри наявність солідного наукового підґрунтя з питань забезпечення гендерної рівності в освітньому просторі України, проблема розробки, обґрунтування та практичного впровадження цілісних, інноваційних механізмів формування гендерної культури майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі їхньої професійної підготовки залишається недостатньо вивченою

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі відсутній консенсус щодо визначення гендерної культури офіцера. Найбільш поширені три інтерпретаційні моделі:

1. Ціннісно-нормативна, яка трактує гендерну культуру як систему засвоєних норм і цінностей, що регулюють взаємодію статей у службовому середовищі (Говорун, Кікінежді, 2004).
2. Компетентнісна розглядає гендерну культуру як сукупність знань, умінь і навичок, що дозволяють офіцеру ефективно керувати різностатевим колективом (Кравець, 2013).
3. Діяльнісна акцентує на поведінкових патернах і практиках гендерно-чутливого командування (Волобуєва, 2021).

Критичний аналіз засвідчує, що кожна з моделей має евристичний потенціал, проте жодна з них не є вичерпною щодо специфіки прикордонної служби. Особливість діяльності офіцера ДПСУ полягає у поєднанні функцій командира, педагога і правоохоронця, що зумовлює необхідність синтетичного визначення гендерної культури. Під гендерною культурою офіцера-прикордонника розуміємо інтегративну характеристику його особистості, що охоплює систему гендерних знань і егалітарних цінностей, компетентності гендерно-чутливого управління різностатевим службовим колективом та рефлексивно-поведінкові практики дотримання принципу гендерної рівності — з урахуванням специфіки охорони державного кордону, роботи з мігрантами та міжнародного співробітництва.

Для поглиблення вивчення гендерної культури як компонента професійної компетентності офіцера-прикордонника доцільно поєднувати теоретичний аналіз із емпіричним дослідженням, орієнтованим на виявлення рівня сформованості відповідних знань, установок, ціннісних орієнтацій і поведінкових проявів. Такий підхід дає змогу не лише описати наявні концепції, а й перевірити, як вони співвідносяться з реальними освітніми практиками у військово-професійній підготовці. Інструментальне забезпечення дослідження має відповідати специфіці прикордонної служби, де

гендерна культура проявляється у взаємодії з колегами, підлеглими, цивільним населенням і представниками інших структур.

Аналіз педагогічної літератури та нормативних документів дає підстави виокремити чотири основні підходи до формування гендерної культури майбутніх офіцерів-прикордонників.

Інформаційно-просвітницький підхід передбачає включення до навчальних програм окремих тем або модулів із гендерної тематики. Перевага полягає у відносній простоті реалізації; обмеження у декларативності, відсутністю зв'язку із практикою службової діяльності та ризик зведення гендерної освіти до формального виконання нормативних вимог (Balendr, 2018).

Інтеграційний підхід передбачає наскрізне впровадження гендерного компонента в усі навчальні дисципліни («гендерна мейнстримізація» освіти), а також відповідає рекомендаціям Стамбульської конвенції та директивам НАТО, проте вимагає значної методичної підготовки науково-педагогічного складу, яка у більшості вітчизняних закладів залишається недостатньою (Hardt, 2020).

Виховно-середовищний підхід акцентує на створенні інституційного середовища, сприятливого для гендерної рівності: корпоративна культура підрозділу, статутні норми поведінки, реагування на випадки дискримінації. Перевагою є вплив на реальні практики; обмеження характеризуються тривалістю формування середовища та залежністю від позиції командирів різних рівнів.

Особистісно орієнтований підхід зосереджується на індивідуальному розвитку гендерної ідентичності та рефлексивності майбутнього офіцера. Найбільш відповідає сучасним психолого-педагогічним концепціям, однак складно реалізовується в умовах колективного характеру військової підготовки.

Системний аналіз дозволяє виявити низку суттєвих суперечностей, що знижують ефективність наявних підходів.

По-перше, суперечність між нормативним та реальним виміром. Нормативно-правова база (Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», накази ДПСУ) декларує гендерну рівність як обов'язковий принцип службової діяльності, однак у навчальних програмах закладів прикордонної служби гендерна тематика представлена фрагментарно. Навчальний час, відведений на гендерну підготовку, є недостатнім для формування стійких компетентностей (Newby, 2021).

По-друге, суперечність між універсальністю підходів і специфікою прикордонної служби. Більшість педагогічних розробок запозичуються із загальновійськової або цивільної сфери без адаптації до умов ДПСУ. Специфіка прикордонної діяльності — охорона державного кордону, робота із мігрантами та біженцями, міжнародне співробітництво — вимагає особливих

форм гендерної компетентності, які практично не відображені у змісті підготовки.

По-третє, суперечність між декларованими цілями і критеріями вимірювання результатів. У переважній більшості досліджених програм відсутні операціональні критерії та показники сформованості гендерної культури офіцера. Це унеможливорює об'єктивне оцінювання ефективності педагогічного впливу та коригування освітнього процесу.

По-четверте, суперечність між знанневим і поведінковим компонентами підготовки. Навіть там, де гендерна тематика представлена достатньо, акцент робиться на теоретичних знаннях, тоді як формування практичних умінь гендерно-чутливого командування залишається поза увагою. Тренінги, рольові ігри, аналіз реальних ситуацій застосовуються епізодично (Дороніна, 2011; Грушко, 2024).

З огляду на виявлені суперечності, вважаємо перспективним інтегративний підхід, який синтезує переваги всіх розглянутих моделей. Його концептуальна основа — розуміння гендерної культури як трирівневої структури: когнітивний рівень (гендерні знання та критичне мислення), афективно-ціннісний рівень (гендерна чутливість, емпатія, неупередженість) і поведінковий рівень (практика гендерно-рівного командування) (Ігнатова, 2024; Kikinezhdі, 2019).

Реалізація інтегративного підходу передбачає: наскрізну гендерну мейнстримізацію навчальних дисциплін; включення спеціалізованих практикумів із гендерно-чутливого управління; моніторинг інституційного середовища закладу вищої освіти; супервізію та рефлексію гендерних практик у ході практики і стажування; підготовку науково-педагогічного складу до реалізації гендерного компонента (Грушко, 2024).

Важливою умовою є розробка критеріально-діагностичного інструментарію, що дозволяє відстежувати динаміку формування гендерної культури на кожному рівні підготовки. Пропонуємо виокремлювати три критерії: когнітивний (повнота та системність гендерних знань), мотиваційно-ціннісний (ставлення до гендерної рівності як службової норми) та праксеологічний (здатність застосовувати гендерно-чутливі стратегії командування) (Кусяк, 2022).

Висновки. Проведений критичний аналіз засвідчив, що формування гендерної культури майбутніх офіцерів-прикордонників є актуальною педагогічною проблемою, яка потребує системного наукового осмислення. Наявні підходи (інформаційно-просвітницький, інтеграційний, виховно-середовищний та особистісно орієнтований) мають суттєві обмеження, а саме: фрагментарність, відсутність адаптації до специфіки прикордонної служби, недостатня операціоналізованість цілей і критеріїв.

Перспективним є інтегративний підхід, що охоплює когнітивний, ціннісний і поведінковий виміри гендерної культури офіцера та передбачає наскрізне гендерне виховання у поєднанні з практико-орієнтованими

методами (Балон, 2016). Критеріями ефективності слугують когнітивний, мотиваційно-ціннісний та праксеологічний показники.

Подальшого дослідження потребує розробка конкретних педагогічних технологій реалізації інтегративного підходу, верифікація запропонованої критеріальної бази та її апробація у навчальному процесі закладів вищої освіти системи ДПСУ. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів при удосконаленні навчальних програм та методичного забезпечення підготовки офіцерів-прикордонників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Balendr, A. (2018). Common Core Curriculum for Border Guards Basic Training in the European Union Countries. *Pedagogical Discourse*, (25), 17-21. <https://doi.org/10.31475/ped.dys.2018.25.02>
2. Балон Б., Бйорссон А. та ін. (2016). Гендерне навчання військовослужбовців. Посібник. Женева: Консорціум ПЗМ.232 с. https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF_Military_Handbook_Ukrainian_0.pdf
3. Волобуєва О., В'яткіна А., Ганаба С. та ін. (2021). Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України. Київ: ФОП Клименко Ю. Я., 292 с.
4. Говорун Т. В., Кікінежди О. М. (2004). Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: Академія, 308 с.
5. Грушко, І., Майко, Т., & Стрелков, В. (2024). УПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ СТАНДАРТІВ НАТО ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ПЕРСПЕКТИВ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ. *Літопис Волині*, (31), 116-120. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.18>
6. Hardt, H., & von Hlatky, S. (2020). NATO's About-Face: Adaptation to Gender Mainstreaming in an Alliance Setting. *Journal of Global Security Studies*, 5(1), 136–159. <https://doi.org/10.1093/jogss/ogz048>
7. Дороніна Т.О. (2011). Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді: монографія. НАПН, Інститут вищої освіти, КДПУ, МОНМС України. Кривий Ріг: Видавничий дім. 331 с.
8. Ігнатова О. М. (2024). Розвиток навичок ефективної міжкультурної комунікації. *Журнал крос-культурної освіти*. № 3. С. 7-14. <https://doi.org/10.31652/2786-9083-2024-3-7-13>
9. Kikinezhdі, O., Kiz, O., & Shulha, I. (2019). GENDER-SENSITIVE UNIVERSITY AS A SUBJECT OF SOCIAL INTERACTION IN THE TERRITORIAL COMMUNITY. *Social Work and Education*, 6(2), 144–153. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.19.2.3>
10. Кравець В.. (2013). Гендерні дослідження: прикладні аспекти : монографія. Тернопіль: Навчальна книга . Богдан. 448 с.
11. Кусяк, Л. (2022). Формування гендерної культури майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки як педагогічна проблема. Педагогічний дискурс. 87-92. <https://doi.org/10.31475/ped.dys.2022.33.12>
12. Newby, V., & Sebag, C. (2021). Gender sidestreaming? Analysing gender mainstreaming in national militaries and international peacekeeping. *European Journal of International Security*, 6(2), 148–170. <https://doi.org/10.1017/eis.2020.20>

Статтю надіслано до редколегії 15.01.2026 р.

Статтю рекомендовано до друку 16.03.2026 р.